
INFORMACJE

KATARZYNA JANIĄK
*Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie*

WIELOFUNKCYJNA GOSPODARKA NA OBSZARACH WIEJSKICH ze szczególnym uwzględnieniem Pomorza Środkowego*

Rozwój wielofunkcyjny to właściwe umieszczenie w wiejskiej rolniczej przestrzeni dużej liczby funkcji pozarolniczych. Rozwój społeczny, gospodarczy i przestrzenny obszarów wiejskich Polski powinien w warunkach powszechnego funkcjonowania gospodarki rynkowej zmierzać do powstawania nowoczesnych struktur społeczno-ekonomicznych właściwych krajom wysoko rozwiniętym. Począwszy od 1989 roku mieszkańcy wsi stanęli wobec dwóch zasadniczych problemów związanych z adaptacją do wymogów gospodarki rynkowej. Ludność rolnicza została zmuszona do poprawienia efektywności i opłacalności produkcji rolniczej, natomiast ludność pozarolnicza do stworzenia możliwości uzyskiwania dochodów z innych niż gospodarstwo źródeł.

Celem seminarium była wymiana poglądów na temat doświadczeń wynikających z realizacji ponad pięcioletniego okresu wprowadzania zasad transformacji ustrojowej i gospodarczej na obszarach wiejskich. Referaty na seminarium

* Pod takim tytułem odbyło się w dniach 19-21 września 1996 roku XIII Ogólnopolskie Seminarium Geograficzno-Rolnicze w Słupsku-Ustce. Seminarium zorganizowała Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Słupsku przy współudziale Komitetu Badań Naukowych, władz lokalnych oraz licznych miejscowych zakładów pracy związanych z agrobiznesem. Uczestnikami seminarium byli pracownicy naukowcy oraz praktycy: administratorzy, przedsiębiorcy i doradcy. Zajęcia odbywały się w sesjach problemowych. Łącznie było to 29 referatów i 2 postery zamieszczone w publikacji (materiałach konferencyjnych). Referaty prezentowane na seminarium zostały w postaci wydawnictwa zwarte go udostępnione uczestnikom seminarium.

cechowało ujęcie dynamiczne i przestrzenne, ze zwróceniem szczególnej uwagi na główne kierunki i tendencje aktualnego rozwoju oraz na czynniki i możliwości dalszych przekształceń w wielofunkcyjnym systemie obszarów wiejskich (w tym Pomorza Środkowego).

Tematyka zaprezentowana w referatach i dyskusji oraz w materiałach konferencyjnych dotyczyła przede wszystkim:

- wybranych problemów społecznych, w tym aktywności zawodowej ludności wiejskiej,
- struktury agrarnej i rozwoju wielofunkcyjności gospodarstw rolniczych,
- kierunków rozwoju i restrukturyzacji rolnictwa,
- zmian w strukturze użytkowania ziemi oraz funkcji i wartości przestrzeni rolniczej,
- ekorozwoju w wielofunkcyjnym systemie obszarów wiejskich,
- doradztwa rolniczego,
- problemów społecznych, ekonomicznych i przestrzennych ogólnego i wyspecjalizowanego rozwoju wielofunkcyjnych obszarów wiejskich.

Z badań ekonomistów wynika, że tylko jedna trzecia rolników zamierza podjąć „walkę” o rozwój swoich gospodarstw i utrzymanie produkcji na możliwie wysokim poziomie opłacalności. Pozostali to albo grupa deklarująca pragnienie opuszczenia wsi i przeniesienia swej aktywności zawodowej oraz mieszkania do miasta lub też grupa tzw. przywiązanych do wsi, poszukujących pracy poza rolnictwem, którym nie sprzyja bezrobocie zarówno jawne, jak i ukryte. Pragnienie pozostania na wsi, deklarowane przez wielu rolników i równoczesna akceptacja zmiany zawodu - podjęcia pracy w obsłudze rolnictwa, w usługach, drobnej przedsiębiorczości, turystyce, przetwórstwie, to według J.Falkowskiego⁽¹⁾ perspektywa pozytywnych zmian w strukturze zatrudnienia i rozwoju wielofunkcyjnego obszarów wiejskich. Mówiąc o drobnej przedsiębiorczości rolników nie sposób nie wspomnieć o konieczności wsparcia finansowego, doradczego i instytucjonalnego, bowiem aktywizacja gospodarki na wielofunkcyjnych obszarach wiejskich będzie owocna i skuteczna, jeżeli zadba się o rozwój nie tylko średnich i dużych firm, ale również o produkcję na małą skalę. Rozwój drobnej przedsiębiorczości, jak czytamy w cytowanym referacie nastąpi, gdy:

- wieś i przestrzeń wokół niej zachowa swoją atrakcyjność jako miejsce zamieszkania i pracy,

(1) J.Falkowski: Społeczno-ekonomiczne i przestrzenne problemy wielofunkcyjnych obszarów wiejskich Polski

- satysfakcja z ryzyka ponoszonego przez ludzi przedsiębiorczych znajdzie społeczną akceptację i uznanie,
- rozwój gospodarczy oprze się na wewnętrznym potencjale terenów wiejskich,
- przyjmie się metodę drobnych kroków i zadba się o ciągłość pracy nad aktywizacją terenu,
- utrzyma się rentowne jednostki gospodarcze i otworzy nowe,
- zbuduje się potencjał doradczy zarówno w odniesieniu do przedsiębiorców, jak i pracobiorców,
- zwiększy się nakłady na badania rozwoju przedsiębiorczości na terenach wiejskich,
- w ogólnopolskiej polityce gospodarczej wykazane będzie większe zrozumienie dla znaczenia gospodarki wiejskiej i zaniecha się inwestowania wyłącznie w dużych aglomeracjach,
- nastąpi rozbudzenie lokalnego patriotyzmu i regionalnej świadomości.

Jest to poszukiwanie małych szans nakierowane na ludzi przedsiębiorczych, angażujących swoje środki, intelekt i inicjatywę.

Uczestnicy seminarium często w dyskusji poruszali problem bezrobocia. Problem ten staje się tematem coraz większej liczby prac z zakresu różnych nauk. Słabo jednak, jak wynika z przeglądu literatury przedmiotu, rozpoznawalne jest bezrobocie faktyczne ludności wiejskiej i rolniczej. W jednym z referatów⁽²⁾ poruszano problem bezrobocia ludności w powiązaniu ze zróżnicowaniem funkcjonalnym obszarów wiejskich. Według autorki tego referatu konfrontacja przestrzennego zróżnicowania jawnego bezrobocia ludności wsi ze zróżnicowaniem funkcjonalnym obszarów wiejskich wskazuje na występowanie współzależności między strukturą funkcjonalną a wielkością i charakterem bezrobocia. Przy czym współzależności te są modyfikowane, podobnie jak struktura funkcjonalna, stopniem urbanizacji danego terenu oraz wielkością i strukturą społeczno-gospodarczą miast. W przypadku gdy struktura funkcjonalna wsi jest bardziej złożona, tym bezrobocie jest na ogół mniejsze. W okresie transformacji wiele podmiotów, zwłaszcza państwowych uległo restrukturyzacji, co za tym idzie następowała redukcja zatrudnienia, która była rekompensowana zatrudnianiem w powstających na miejsce państwowych podmiotach prywatnych. Na obszarach cechujących się przewagą rolnictwa indywidualnego jawne bezrobocie jest stosunkowo małe, ale może się pojawić bezrobocie ukryte. Poziom tego bezrobocia

(2) W.Stola: Bezrobocie ludności a zróżnicowanie funkcjonalne obszarów wiejskich w Polsce

będzie zależał od przyrostu rzeczywistego ludności oraz przemian struktury obszarowej gospodarstw i sposobów ich zagospodarowania.

Problem bezrobocia ludności wiejskiej i jego wielkość, warunkowana w znacznym stopniu zróżnicowaniem struktury funkcjonalnej, wskazuje pośrednio, że po 1989 roku uległ przemianom przestrzenny obraz zróżnicowania funkcjonalnego obszarów wiejskich Polski. Dlatego też istnieje, jak twierdzi W.Stola, pilna potrzeba rozpoznania naukowego zmian tej struktury w okresie transformacji społeczno-gospodarczej Polski. Podstawą ku temu byłoby, według autorki porównanie klasyfikacji funkcjonalnej z końca lat 1980 z aktualną klasyfikacją wykonaną identycznymi metodami jak poprzednia. Opracowanie takiej klasyfikacji wymaga jednak odpowiednich danych statystycznych dotyczących obszarów wiejskich w skali gmin, których niestety GUS nie prowadzi.

W trakcie seminarium poruszano również problem przestrzennego zróżnicowania aktywności zawodowej ludności rolniczej w latach dziewięćdziesiątych. Przemiany strukturalne jakie dokonują się na obszarach wiejskich wymagają uruchamiania tam większej liczby zakładów pozarolniczych, a co się z tym wiąże zapewnienia miejsc pracy ludności wiejskiej nie związanej z rolnictwem, jak i pracującej w nim w związku z niemożnością znalezienia innej pracy. Z treści referatu A.P.Wiatraka⁽³⁾ wynika, iż:

- największe zmiany w aktywności ludności rolniczej występowały wśród ludności województw, w których najwięcej ziemi rolniczej użytkowały gospodarstwa państwowe (np.: śląskie, koszalińskie);
- najmniejsza liczba bezrobotnych i poszukujących pracy występowała w wielkich aglomeracjach oraz w ich otoczeniu (np.: warszawskie, katowickie);
- niewielkie zmiany aktywności zawodowej ludności obserwowano w województwach oddalonych od wielkich aglomeracji (np.: białostockie, łomżyńskie), zmiany te spowodowane były tym, iż gospodarstwa w tym rejonie są obszarowo duże, co nie sprzyjało rozwojowi zatrudnienia pozarolniczego;
- duże zmiany w zatrudnieniu zanotowano w województwach o niskim stopniu urbanizacji, gdzie ograniczenie bądź likwidacja zakładów pracy pozbawiła miejsca pracy wielu ludzi.

Przedstawione zmiany w zatrudnieniu zdaniem A.P.Wiatraka występowały przy ukrytym bezrobociu w rolnictwie rodzinnym, które wynosiło około 0,5 mln osób i występowało na całym terytorium Polski, w szczególności na terenach Polski wschodniej i południowo-wschodniej. Występowanie bezrobocia ukrytego w rolnic-

(3) A.P.Wiatrak: Przestrzenne zróżnicowanie aktywności zawodowej ludności rolniczej w latach dziewięćdziesiątych.

twie rodzinnym będzie w przyszłości większym problemem niż bezrobocie rejestrowane obecnie w województwach z dużym udziałem gruntów sektora publicznego.

Problem restrukturyzacji rolnictwa i obszarów wiejskich Pomorza Środkowego - jak czytamy w referacie M.Jasiulewicza⁽⁴⁾ - uważany jest za jeden z największych i najtrudniejszych do rozwiązania w tym regionie. Na tym obszarze od wielu lat dominowało rolnictwo, leśnictwo, a w pasie nadmorskim rozwinęła się turystyka. Zdaniem M.Jasiulewicza uruchomienie współpracy między rolnictwem a przemysłem przetwórczym stworzyłoby szansę rozwoju rolnictwa specjalistycznego, które wdrażałoby postęp w rolnictwie. Jednocześnie rozwój przemysłu rolno-spożywczego pociągnąłby rozwój innej pozarolniczej działalności gospodarczej, stwarzającej nowe miejsca pracy. Mogłaby to być różnego rodzaju produkcja przemysłowa, jak również szeroko rozumiane usługi (w tym również usługi turystyczne). Usługi turystyczne dotyczą zwłaszcza wsi i osad położonych na obszarze o wysokich walorach turystycznych - w pasie nadmorskim oraz w pobliżu jezior i lasów - wsi letniskowych. Biorąc pod uwagę walory turystyczne Pomorza Środkowego, dotyczy to znacznego obszaru tego regionu. W przekonaniu autora nie należy przywiązywać zbytnej wagi do rozwoju agroturystyki na obszarach pozbawionych wysokich walorów turystycznych, gdyż popyt na tego rodzaju usługi jest jeszcze znikomy. Propagowanie tej formy jako modnego obecnie hasła jest nieuzasadnione bez poparcia turystycznych badań marketingowych. Zaciągnięcie kredytu na kosztowną modernizację domu w celu przystosowania go do świadczenia usług turystycznych na właściwym poziomie musi stwarzać gwarancję znacznego wykorzystania tych pomieszczeń w okresie letnim. W innym przypadku dojdzie do pogorszenia sytuacji finansowej rolnika. Konieczna jest więc pomoc organizacyjna, doradztwo nastawione na rozwój nowych funkcji w gospodarstwie, poprawę estetyki, rozplanowania nie tylko pojedynczych gospodarstw lecz całych wsi. Rozwój funkcji turystycznej na wsi dotyczy nie tylko rolników, lecz również ludności pozarolniczej. Rozwój usług turystycznych na wysokim poziomie stwarza szansę uzyskania dodatkowych źródeł dochodu dla ludności wsi o wysokich walorach turystycznych.

Czynnik ludzki w rozwoju obszarów wiejskich odgrywa ogromną rolę. Jak twierdzi D.Kołodziejczyk⁽⁵⁾ najważniejsze w rozwoju lokalnych środowisk jest tworzenie nowych i stabilnych miejsc pracy. Osiągnąć to można poprzez inwestowanie w kapitał ludzki, rozwój infrastruktury wsi, uruchomienie środków finansowych (rządowych i pozarządowych) na drobne przedsięwzięcia. Chodzi tutaj również o podniesienie warunków materialnych, bytowych, kulturowych i socjalnych ludności.

(4) M.Jasiulewicz: Rozwój wielofunkcyjny obszarów wiejskich Pomorza Środkowego.

(5) K.Kołodziejczyk: Czynniki ludzkie w rozwoju obszarów wiejskich województwa koszalińskiego.

Wracając do pojęcia przedsiębiorczości rolników, jak wynika z referatu K.Krzyżanowskiej⁽⁶⁾, jednym z nowych jej wymiarów, obok przedsiębiorczości rolniczej, jest pozarolnicza działalność gospodarcza. Rolnicy przedsiębiorcy w rejonie podgórskim - w omawianym referacie - w porównaniu z rolnikami przedsiębiorcami w skali kraju wyróżniali się poziomem wykształcenia (prawie 65 % miało wykształcenie średnie lub wyższe). Autorka zwraca uwagę na rolę doradztwa w diagnozowaniu sytuacji na rynku, reklamie i promocji towarów i usług, rozliczeniach podatkowych czy interpretowaniu przepisów prawnych. Doradcy powinni zatem śledzić zmiany, jakie dokonują się w gospodarstwach po podjęciu nowych rodzajów działalności gospodarczej i już na etapie opracowywania biznes planów wskazywać rolnikowi kierunek i skalę tych zmian.

Pisząc o wielofunkcyjnym rozwoju obszarów wiejskich nie sposób nie wspomnieć o zagadnieniu finansowania i ogromnej roli instytucji finansowych obsługi rolnictwa. Są to:, Agencja Modernizacji i Restrukturyzacji Rolnictwa oraz działający wcześniej Fundusz Restrukturyzacji i Oddłużenia Rolnictwa, Agencja Rynku Rolnego oraz Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa.

Jak wynikało z dyskusji, w perspektywie dalszego wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich powinno się popierać wszelkie formy doradztwa, które zajmują się upowszechnianiem postępu, informacją i przyuczaniem do zawodu. Instytucje znajdujące się na wsi zmuszone są więc do ciągłego poszerzania wiedzy i umiejętności dotyczących nowoczesnych metod gospodarowania, a także funkcjonowania praw rynkowych, finansów, zmian przepisów prawnych, tak aby dorównać wymogom europejskim. Podstawową barierą, jak twierdzili uczestnicy seminarium, jest uzyskiwanie informacji, jej gromadzenie, a przede wszystkim sprawne jej przekazywanie. W warunkach gospodarki rynkowej największe jest zainteresowanie informacjami o charakterze ekonomicznym, np.⁽⁷⁾:

- podaźowo-popytowe oraz prognostyczne dla produktów rolniczych i środków produkcji,
- o kredytach, ubezpieczeniach i przepisach prawnych,
- o kosztach produkcji, nakładach, dochodach i inne.
- Podstawowe źródła informacji to: Ośrodki Doradztwa Rolniczego, Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, agencje rządowe, giełdy, targi, wystawy, urzędy statystyczne, i inne.

W dyskusji najwięcej miejsca poświęcono powyższym problemom.

(6) K.Krzyżanowska: Społeczne uwarunkowania przedsiębiorczych zachowań rolników w rejonie podgórskim.

(7) J.Falkowski, op. cit.

Tematyka seminarium⁽⁸⁾ była także zróżnicowana. Referaty prezentowane na seminarium zostały w postaci wydawnictwa zwartej udostępnione uczestnikom seminarium.

- (8) Rolnicze użytkowanie ziemi w okresie restrukturyzacji (J.Bański), Ocena oraz kierunki rozwoju rolnictwa i gospodarki żywnościowej oraz wsi, wynikające z programu Strategia wielofunkcyjnego rozwoju wsi w województwie śląskim do 2000 roku (M.Borowczyk), Rozwój terenów wiejskich w ramach koncepcji *sustainable development* (S.Czaja, J.M.Hałas), Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich w województwie katowickim (E.Duś, M.Tkacz), Ekonomiczno-społeczne uwarunkowania przekształceń obszarów wiejskich w południowej Polsce (B.Górz, J.Rajman), Przetwórstwo i rynek zbytu artykułów żywnościowych wytwarzanych metodami ekologicznymi (S.Grykień), Wielofunkcyjny rozwój wsi na terenach strukturalnego bezrobocia na przykładzie województwa wałbrzyskiego (Z.Jakubczyk, I.Rumianowska), Doradztwo w zakresie pozarolniczej działalności gospodarczej jako pomoc w urzeczywistnianiu planów (K. Janiak), Obiekty zabytkowe a przemiany obszarów wiejskich Polski wschodniej (R.Jedut), Ekorozwój obszarów chronionych Brodnickiego Parku Krajobrazowego jako przykład wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich (A.Jeziarska), Warunki funkcjonowania gospodarstw sadowniczych w gminie Łącko w 1995 roku (E.Jędrzycka), Różnicowanie wiejskiego rynku pracy (J.Jurek), Funkcjonowanie indywidualnych gospodarstw rolnych gminy Skoczów w nowych warunkach gospodarczych (A.Kołodziejczak), Próba określenia modelu restrukturyzacji w zakresie wybranych elementów rolnictwa w wielofunkcyjnym regionie Gór Świętokrzyskich (M.Koziej, E.Pałka), Kształtowanie struktury przestrzennej gruntów naruszonej przez autostradę (I.Marcinkowska), Przesłanki przekształceń strukturalnych na obszarach wiejskich w rolnictwie, leśnictwie i turystyce w integracji z celami ekorozwoju na obszarze funkcjonalnym Zielone Płuca Polski (K.Michałowski, M.Proniewski), Zmiany wartości przestrzeni rolniczej w związku z jej przeznaczeniem na cele rekreacyjne (A.Nowak, A.Senetra), Indywidualne gospodarstwa rolno-leśne jako element wielofunkcyjnego zagospodarowania przestrzeni wiejskiej (A.Nowak, J.Suchta), Rozwój usług produkcyjnych w rolnictwie (S.Około-Kuśak), Wpływ uwarunkowań regionalnych na tempo i kierunek przekształceń własnościowych w rolnictwie - na przykładzie Oddziału Terenowego AWRSP w Bydgoszczy (R.Rudnicki, M.Kłuba), Zasoby pracy w rolnictwie indywidualnym woj. śląskiego w okresie transformacji gospodarczej (E.Rydz), Rolnictwo i jego przemiany w wybranych gminach aglomeracji gdańskiej (S.Rzymowski), Agro-eko-turystyka - nowa forma działalności gospodarczej wsi województwa jeleniogórskiego (R.Tchórz), Zanieczyszczenie gleb Polski kadmem - mapa 1:500 000 (K.Budzyńska, H.Trelak, M.Piotrowska, E.Wróblewska), Zanieczyszczenie gleb Polski miedzią - mapa 1:500 000 (K.Budzyńska, H.Trelak, M.Piotrowska, E.Wróblewska)